
Norden, rätten, historia – Festskrift till Lars Björne

Toimittajat/redaktörer

Jukka Kekkonen

Pia Letto-Vanamo

Päivi Paasto

Heikki Pihlajamäki

Toimitussihteeri/redaktionssekreterare

Pasi Mustonen

Tilausosoite/beställningar

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 HELSINKI

p. (09) 6120 300, f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-237-1

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2004

Innehåll

Nordisk rätthistoria: Lars Björne 60 år	7
---	---

Inger Dübeck

Forholdet mellem konkubinatt og ægteskab i dansk retshistorie: et spørgsmål om ret eller moral?	9
--	---

Jyri Inha

Diskret maktkamp mellan kejsaren och hans energiske prokurator – Matthias Calonius och upphovet till lagenlighetstillsyn i den Kejsarliga regeringskanseljen	35
--	----

Jukka Kekkonen

Fragment ur den rättshistoriska metoddiskussionen	51
---	----

Mia Korpiola

Kyrkotukt för hela folket: hertig Gustafs av Saxon "horerij" och luthersk kyrkodisciplin i Sverige på 1500- och 1600-talen	65
---	----

Toomas Kotkas

Lemminkäinen-sånger i <i>Kalevala</i> – en historia om arkaisk rätt	101
---	-----

Pia Letto-Vanamo

Internationella idéer och den nationella realiteten	115
---	-----

Sigurður Línadal

At sælge viden	129
----------------------	-----

Bo H. Lindberg

Salus publica och dominium: korporativism och äganderätt i tidig ny tid.	143
--	-----

Dag Michalsen

Rettsvitenskapens mange identiteter – bidrag til den rettsvitenskapshistoriske metode.	171
--	-----

Kjell Å. Modéer

Östersjöområdets rättsliga kartor –
rättskulturella konstruktioner i förändring. 193

Rolf Nygren

Reflexioner om den svenska kommunala självstyrelsen –
ett svenskt-finskt rättsarv. 207

Päivi Paasto

Om äganderättens ursprung i den nordiska
och den europeiska diskussionen på 1800-talet. 223

Claes Peterson

Debatten om 1826 års förslag till en allmän civillag –
en svensk kodifikationsstrid? 245

Heikki Pihlajamäki

”At synd och laster icke skall blifwa ostraffade”:
straffrättsligt appellationsförbud i svensk rättshistoria 265

Marie Sandström

Den svenska modellen –
en juridisk metodlära i tre platta paket..... 291

Ditlev Tamm

Holbergs naturret og nordiske retsvidenskab 311

Heikki Ylikangas

Tvisten om nybyggarrättigheter som orsak för storskiftet 325

Författare 345

Sigurður Línadal

At sælge viden

I

I kap. 138 og 139 i Njals saga berettes der om at Flosi Þórðarson søger en forsvarers bistand i den retssag der fulgte efter mordbranden på gården Bergþórshvoll, da Flosi Þórðarson indebrændte Njáll, hans hustru Bergþóra og deres sønner. Denne begivenhed er udførligt beskrevet i sagaen. Flosi og hans følgesvende går til Eyjólfur Bölverksson og beder om hans bistand.

Eyjólfur beskrives som ”en mand af megen anseelse og særdeles lovkyndig, så at han var den tredje blandt de lovkyndigste mænd på Island. Han var en særdeles smuk mand, stor og stærk, og der kunne blive en ypperlig høvding af ham; men han var pengekær som hans andre frænder.” Flosi og hans følgesvende tager ham ved hånden og fører ham op i Almannagjá på Þingvellir, og Flosi beder ham med mange smukke ord om at påtage sig forsvaret i brandsagen, men Eyjólfur afslår på det bestemteste, bliver vred og vil gå sin vej. Hallbjörn den Stærke fra Flosis følge standser ham og sætter ham ned hos Flosi og Bjarni Brodd-Helgason. Flosi drager da en guld-ring af sin arm og giver Eyjólfur ”for at vinde dit venskab og din hjælp og således vise dig, at jeg ikke vil gække dig”. Det var en fornem gave og Eyjólfur påtog sig sagens forsvar og sagde siden til Flosi og Bjarni:

Nu har jeg overtaget denne sag, som I bad om, men jeg ønsker at I vil holde dette skjult for det første, og hvis sagen kommer for femterretten¹, så skal I især vogte Eder for at sige, at I har givet mig penge for min bistand.

¹ Fimmtardómur (femterret) var en af de på Altinget i fristatstiden (930–1264) virkende domstole, den femte ved siden af de fire fjerdingsretter (Fjórðungsdómur), deraf navnet. Femterretten var hovedsagelig en slags overret. Se nærmere Ólafur Lárusson, Fimmtardómur, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder IV*, sp. 261–262.

Derefter gik Eyjólfur til Snorre Gode² og de talte meget sammen. Siden hedder det i sagaen:

Snorre Gode greb Eyjolfs arm, strøg hans ærme op og så at han havde en stor guldring på armen. Snorre Gode sagde: ”Er denne ring købt eller given?” Eyjolf havde ikke svar på rede hånd og tav. Snorre sagde: ”Jeg indser fuldt-vel, at du har fået den til gave; gid den ikke må koste dig dit liv!” Eyjolf sprang op og gik bort og ville ikke tale derom. Snorre sagde da han så at Eyjolf stod op: ”Der er næppe tvivl om at du, når dette ting er til ende, ved, hvad du har fået til gave.” Eyjolf gik da til sin bod.

Under retssagen beskyldes Flosi og Eyjólfur for at have bestukket domstolen, og straffen skulle være den mildeste form for fredløshed.

Hele retssagen drejede sig om formforviklinger og på et stadium af sagens behandling som vi senere kommer ind på, kan Eyjólfur ikke se anden udvej end at gribe til intriger som ellers er karakteristiske for begge parter i sagen, men det ser dog ud til at Eyjólfur har været ophavsmanden hertil. Alt dette endte med en blodig kamp, som hele tingforsamlingen deltog i.

Kári Sölmundarson, Njáls svigersøn, tog spyddet fra en mand og kastede det mod Eyjólfur der straks faldt død til jorden. Der blev nu et ophold i kampen, der blev holdt våbenhvile, og man indgik forlig og tog bestemmelser om mandebod. ”Eyjolf Bølverksen lod man ligge ugild formedelst hans uretfærdighed og vrangt færd”, hedder det i kap. 145.

Det ser her ud til at man har anset det som forkasteligt at Eyjólfur havde taget imod forudbetaling for at påtage sig forsvaret i brandsagen. Nu til dags regnes dette ikke for at være forkasteligt. Advokater har i århundreder taget honorar for rådgivning og procedure, og det samme er tilfældet med andre fagfolk. Virksomhed af denne art bliver faktisk stadig mere almindelig, så man nu taler om opfindsomhed og viden som en vigtig markedsvare – og ofte hører man at informationsteknologi i fremtiden mere end noget andet vil blive bestemmende for nationernes livsvilkår. Men hvilke tanker gør Njáls sagas forfatter sig? I hvilken idéverden bevæger han sig?

² Gode – Goði. Navnet på de islandske høvdinger i fristatstiden som havde deres sæde i Lovretten og således havde deres andel i lovgivningsmagten. De udpegede dommerne ved de forskellige domstole. Deres magt kaldtes *goðorð* – *godedømme* – og kunne bl.a. arves, købes og sælges. Se nærmere Ólafur Lárusson, Goði og Goðorð, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* V, sp. 363–366.

II

I middelalderen, nærmere bestemt i tiden 1150–1250 og faktisk helt frem til renæssancen, havde man ivrige diskussioner om vidensens væsen, bl. a. i forbindelse med problemet om hvorvidt man måtte markedsføre den. I denne diskussion deltog jurister, inden for såvel kirkeret som romersk ret; de påberåbte sig kanonisk ret og romersk lovhjemmel. Endvidere moralister der bl.a. henviste til Aristoteles, samt teologer der havde Bibelen og kirkefædrenes skrifter som ledetråd. Denne inddeling kan der ganske vist herske delte meninger om, for i disse århundreder var man på samme tid jurist, moralist og teolog.³

Juristernes holdning til denne problematik fremgår tydeligt af kanonisten Johannes den Tyskes eller Johannes Teutonicus' skrifter – han døde i 1245.⁴ Han skrev et af de vigtigste videnskabelige værker inden for kirkeret, en kommentar til *Decretum Gratiani*, med titelen *Glossa Ordinaria*. Idet han henviser til det tredje Laterankoncilium i 1179 og det fjerde i 1215 kommer han til den konklusion at katedralskolens læremestre hverken måtte ønske betaling fra kaniker eller fra fattige studenter, for viden er en gave fra Gud og kan derfor ikke sælges. – *Scientia donum dei est, unde vendi non potest*.⁵ Det samme gjaldt for læremestrene i jura: De måtte ikke kræve betaling, kun tage imod penge som tegn på anerkendelse og taknemmelighed.

Men så stod man over for et problem: Hvorfor måtte læremesteren ikke sælge sin viden, når det blev tolereret at juristen krævede honorar for sin

³ Gaines Post, Kimon Giocarinis & Richard Kay, *The Medieval Heritage of a Humanistic Ideal: "Scientia donum dei est, unde vendi non potest"*. *Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion*. [...] Volume XI. New York 1955, s. 195–234. Her behandles emnet indgående med mange henvisninger. Ved udarbejdelsen af artikelen har jeg især gjort brug af denne afhandling og vil ikke henvise yderligere til den, medmindre der måtte være særlig grund til det.

⁴ I Hólar bispestols biblioteks fortegnelse findes der et skrift med titelen *Casus Johannis*. Der kan her være tale om et skrift eller en slags bearbejdelse af Johannes Teutonicus' skrifter, fx *Glossa Ordinaria*, men det er dog helt usikkert, hvad vi også kommer nærmere ind på senere. Man har ikke undersøgt hvilke juridiske skrifter der har været i klostrenes besiddelse. Se nærmere Sigurður Línal, *Um þekkingu Íslendinga á rómverskum og kanónískum rétti frá 12. öld til miðrar 16. aldar* (Om islændingenes kendskab til romersk og kanonisk ret fra det 12. årh. til midten af det 16. årh.) *Úlfjótur. Afmælisrit – 50 ára – Orator, félag laganema*. Reykjavík 1997, s. 241–273, jfr. s. 265–66.

⁵ Denne sætning findes i *Glossa Ordinaria*, Johannes Teutonicus' kommentar til *Decretum Gratiani*, jfr. Prima pars, Dist. 37, c. 12. *Corpus Juris Canonici* [...] Instruxit Aemilius Friedberg [Emil Friedberg] I. Graz 1959, s. 139. (Fotokop. udg. 1879.) Se Post o. andre, s. 198–199, jfr. fodnote 3.

rådgivning? Endvidere spurgte man: Aflægger et vidne ikke vidnesbyrd uden at få betaling for det, men tager dog betaling for sit ophold? Indvier biskoppen ikke en kirke uden betaling, men tager imod penge til afholdelse af udgifter til sin nødtørft, til føde og husly? Herfra drager Johannes Teutonicus den slutning at læremesteren kunne forlange betaling, når han øjensynligt rådede over for små midler. Og han fortsætter og lægger vægt på samme idé og samme kompromis, idet han nu henviser til romerske lovkyndige. Han henviser til den navnkundige romerske jurist Ulpian der beskriver sin viden-skab som *sanctissima civilis sapientia* – den helligste lovkyndighed – der ikke kan måles i penge. Og der henvises til juristen Papian, der siger at en sand filosof foragter penge – *nam vere philosophantes contemnunt pecuniam*. Men så trækker Johannes Teutonicus i land med henvisning til Bibelen og især til Matthæus evangeliet 10.10: ”En arbejder er sin føde værd”.

Johannes Teutonicus behandler specielt juristerne, idet han refererer til kirkefaderen Augustinus. Dommeren sælger ikke sin dom, men den lovkyndige kan tage honorar for et retfærdigt forsvar og gode råd. Der gælder dog visse grænser for dette: Han må ikke tage penge for de råd som han kan give uden at udføre et arbejde. Ellers er det ham tilladt at tage imod penge for det arbejde som han har udført. I overensstemmelse med dette må læremesteren ikke kræve betaling fra studenterne hvis han er lønnet. Ellers har han tilladelse til at kræve honorar fra dem der er velstillede, men ikke fra de fattige. Noget lignende gælder for professorer i jura, idet de har tilladelse til at tage imod betaling som gave, men overhovedet ikke at kræve den. Dette gjaldt bl.a. for lærere ved lovskolen i Bologna som dog, selv om de var lønnede, kunne kræve betaling af de studenter der var velstillede, men hvis de ikke var lønnede kunne de betinge sig betaling fra alle studenter, alt efter den enkeltes økonomiske forhold. Læremestrene kunne da heller ikke tvinges til at undervise på egen bekostning, lige så lidt som de lovkyndige der tager betaling for deres rådgivning. Her må man tænke på at denne skole sammen med Paris’ Universitet ikke var bundet af førnævnte konciliers resolutioner. Johannes forsøger hermed at finde et kompromis mellem idealet, ifølge hvilket viden ikke må sælges og denne verdens barske virkelighed, hvor lære-mestrene måtte sikres et minimumsudkomme. Med denne løsning refererer Johannes til Bibelen, Matthæus 10.8–10⁶ og Lukas 10.7, samt Apostelen Paulus’ første Timotheusbrev 5.18 og til kirkefædrenes skrifter der

⁶ Matthæus 10.8: ”I har fået det for intet, giv det for intet!”

citeres i *Decretum Gratiani*, endvidere til romersk lov, til pavens kendelse og konciliers resolutioner.

Andre specialister i kirkeret så dette problem nærmere efter i sømmene og kom til det resultat at læremesteren i jura kunne betinge sig honorar fra studenterne for sit arbejde – *pro labore suo* – med mindre han havde indtægter, fx fra et kirkelen som han havde fået tildelt. Ellers er jurister filosofer og bør ikke forlange betaling, men har tilladelse til at tage imod frivillige bidrag med den motivering at det arbejde de udfører forædler menneskeheden.

Disse synspunkter blev diskuteret frem og tilbage i det 12. og 13. århundrede, bl.a. af dem der skrev kommentarer til dekretales, eller pave Gregor den Niendes' forordninger som blev affattet i *Liber extra*, publiceret i 1234. I denne forbindelse kan nævnes Gottfredus af Trano, Raymond af Pennafort, Sinibaldus Fliscus, senere pave Innocentius den Fjerde, Henricus de Segusia, kardinalbiskop af Ostia, der er mest kendt under navnet kardinal Hostiensis og endelig Johannes Andreae der ganske vist levede senere og døde under den sorte død i 1348.⁷

Som før nævnt henviste disse forfattere ikke mindst til romersk ret. I *Digesta* fra *Corpus juris civilis* – kejser Justinians lovsamling henvises der bl.a. til juristerne Ulpian og Papian som lagde vægt på juraen som den sande filosofi der ikke måtte profaneres ved at blive vurderet i penge, som det før er blevet nævnt. Konklusionen var at det kun var muligt at give lovkyndighed og filosofi, og derfor kunne læremestrene ikke kræve betaling fra studenterne, men udelukkende tage imod gaver der var givet af fri vilje. Det var imidlertid ikke klart hvor meget studenterne skulle betale deres læremestre. Kanonisterne mente at man ikke skulle forvente nogen betaling fra de fattige. De der beskæftigede sig med verdslig ret – den romerske ret – mente at honoraret skulle afhænge af den enkeltes midler og forhold.

Det er klart at der her var et skel mellem ideal og virkelighed som det var vanskeligt at se bort fra. Idealet udgik som før nævnt fra Bibelen, fra kirkefædrene og fra romersk ret, og begrænsningen kunne også begrundes med henvisning til Bibelen. Ingen Guds gave kan sælges; viden er Guds gave. På den anden side kan man tage betaling for at skaffe sig viden og formidle den, hvis der ikke er sørget for løn på anden vis. I højmiddelalderen var disse emner stærkt præget af grækernes arv, specielt af Aristoteles' morallære.⁸

⁷ Se endvidere Sigurður Línal, *Um þekkingu Íslendinga á rómverskum og kanónískum rétti*, s. 260 ff. (Om íslendingenes kendskab til romersk og kanonisk ret, s. 260 ff.). Jfr. fodnote 4.

⁸ *Ethica Nicomachea*, niende bog, særlig 1164 a–b (henv. i den isl. udgave.) Jfr. Aristoteles, *Ethica Nicomachea* ved Niels Møller. København 1936, ottende og niende bog, særlig niende bog 1–2.

I det antikke Grækenland var der stærk tradition for at undervisning i de frie fag foregik med samtaler mellem mænd der var venner, og der blev ikke krævet betaling, hvad enten det drejede sig om rige eller fattige. Med sofisternes skete der ændringer heri. De tilbød rige og ambitiøse unge mænd undervisning, for at de kunne gøre karriere i samfundet, og de tog betaling for det. Undervisningen tog sigte på det der kunne være de unge mænd til nytte, og så var moral eller almenvel ikke længere hovedsagen. Med denne holdning fulgte gerne etisk relativisme. Viden blev således en markedsvare i sofisternes hænder. Sokrates og Platon gik til angreb mod dette og fordømte sofisternes. Ifølge deres mening var enhver der sad inde med viden om filosofi forpligtet til at virke for sine medborgeres almene velfærd med undervisning. Denne holdning kommer bl.a. til udtryk i Sokrates' forsvarstale. Her siger han følgende:

Det ligner jo ikke noget almindelig menneskeligt, at jeg nu allerede så mange år igennem har forsømt alle mine egne sager og fundet mig i, at mit eget husvæsen ikke bliver varetaget, mens jeg derimod idelig arbejder for jer, idet jeg indlader mig med hver enkelt af jer for sig og ret som en fader eller en ældre broder og tilskynder ham til at beflitte sig på at blive god. Og havde jeg nogen fordel heraf og lod mig betale for at give disse formaninger, så lod min færd sig dog forklare naturligt; men nu ser I jo selv, at mine anklagere, som i alle andre henseender går så skamløst frem i deres anklage, dog ikke har været i stand til at drive deres skamløshed så vidt, at de opstillede et vidne på, at jeg nogensinde enten har taget mod løn af nogen eller krævet løn af nogen. Jeg kan nemlig fremstille et vidne på sandheden af mine ord, som jeg tror er fuldkommen tilstrækkeligt: min fattigdom.⁹

Aristoteles diskuterer problemet i sin *Ethica Nicomachea*, 8.–9. bog, hvor han behandler venskabet. I 9. bog gør han rede for to slags venskab: på den ene side borgerligt eller politisk venskab og på den anden side venskabet mellem dem der elsker hinanden. Grundlaget for venskabet er gensidighed. I politisk venskab fuldbyrdes den ved at man anvender penge som målestok for alt. I samkvemmet mellem venner der elsker hinanden er målestokken uklar, for tjenester kan ikke måles i penge. På dette grundlag hviler forholdet mellem læremester og elev. Det kan forstås på den måde at Aristoteles mener at den der tager imod tjenesten skal bestemme gengældelsen, såfremt der skal være en sådan.¹⁰

⁹ Platon, *Sokrates' forsvarstale*. Dansk overs.: M.Cl. Gertz. 4. udg. København 1910.

¹⁰ *Ethica Nicomachea*, bog 8–9, 1155a3–1172a.

Sokrates og Platon fremhæver grækernes traditionelle opfattelse af dannelsens værdi. Når det gælder den ædle dannelse, fordømmer de undervisning mod betaling og med andet formål end almenvellet. Undervisning i filosofi består i samkvemmet mellem venner, og den der sidder inde med viden er forpligtet til at formidle den til sine medborgeres gavn. Det er klart at den der var besiddelsesløs eller ikke havde nogen løn måtte kræve betaling for sit virke, og således opstod den nye stand af sofister. Aristoteles så på forholdet mellem lærermester og elev som et etisk forhold mellem en velgører og hans protegé. Og elevens midler skulle være bestemmende for betalingen.

Den tanke, at viden ikke kunne gøres op i penge og derfor ifølge sin natur ikke kunne sælges, møder man også i Bibelen. Man forsøgte at løse problemet ved at skelne mellem salgsobjektet, – selve videnen – og arbejdet med at bibringe andre den. En sådant distinktion gjorde Aristoteles ikke.

Denne diskussion på grundlag af Aristoteles' morallære ophørte ikke ved oldtidens slutning. Den fortsatte ind i middelalderen, og her kan vi standse op ved Thomas Aquinas, selv om man ikke ved noget om hvorvidt hans teorier har haft indflydelse i Island i det 13. århundrede. Thomas Aquinas døde i 1274. Det kan diskuteres om der i hans behandling kan mærkes større indflydelse fra de førnævnte kanonister end fra Aristoteles. Når Thomas Aquinas hævdede at det var salg af Guds nådegave – simoni – at give eller modtage penge for åndelig virksomhed, stod han over for den kendsgerning at det ansås for lovligt at tage imod betaling for brug af viden selv om den var en åndelig ejendom.¹¹ Advokaten kunne tage mod penge for at føre et

¹¹ Simoni er salg af Guds nådegave og enhver form for salg af åndelige værdier. Ordet kommer fra troldmanden Simons navn. Om ham berettes det i Apostlenes Gerninger 8.18–20: ”Men da Simon så, at helligånden blev givet ved apostlenes håndspålæggelse, kom han til dem med penge og sagde: ’Giv også mig denne magt, så den, jeg lægger hænderne på, får helligånden.’ Da sagde Peter til ham: ’Gid dit sølv må gå til grunde og du selv med, siden du mener at kunne købe Guds gave for penge.’”

I kirkens lovgivning blev dette begreb efterhånden udvidet til også at omfatte salg af kirkelige embeder og modtagelse af betaling for vielser, ja endog det at tage imod kirkens embeder fra lægmænd. P. Mikat, Simoni, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* IV, sp. 1664–68. I det folkelige teologiske skrift *Elucidarius* af Honorius Augustodunensis omtales simoni. Skriftet stammer fra ca. 1100 og blev oversat til oldnordisk, nærmere betegnet islandsk, engang i det 12. århundrede. Det findes i talrige håndskrifter og håndskriftsfragmenter der alle er islandske, det ældste fra sidste halvdel af det 12. århundrede. I skriftet hedder det: ”Discipulus: Hvad mener du om dem der køber eller sælger en præsts tjeneste? / Magister: De der køber denne går i døden med Simon mago, men de der sælger den bliver åndeligt spedalske.” Jfr. *Hauksbók*. Udgivet efter de Arnamagnæanske Håndskrifter no. 371, 544 og 675 4° samt forskellige papirhåndskrifter af Det kongelige nordiske oldskrift-selskab. København [...] 1892–1896, s. 495.

retfærdigt forsvar, lægen kunne tage imod penge for rådgivning vedrørende helbred og læremesteren for at undervise.

Hertil siger Thomas Aquinas at en person der beklæder et offentligt, lønnet embede ikke kan tage imod betaling for at formidle viden uden at begå en alvorlig synd. Dette gælder for dem der beklæder kirkeembeder og er forpligtet til at oplyse gejstligheden og de fattige. I sådanne tilfælde er det ikke muligt at fortolke det derhen at man drager nytte af den arbejdskraft der forefindes. Den som derimod ikke beklæder et embede med pligt til at disponere således over sin viden at den kommer andre til gode, kan uden at bryde loven tage imod vederlag for sin undervisning og rådgivning; her sælger han nemlig ikke sandheden, men sit arbejde.

Men hvornår er en handling åndelig? Her må man ifølge Thomas Aquinas skelne mellem to slags handlinger: En handling er på den ene side åndelig hvis den har sin rod i åndelig nådegave, og på den anden side hvis den formidler åndelige værdier. Hvis en handling bygger på ordets førstnævnte betydning, så kan en tjeneste på dens grundlag ikke sælges, uden at den der gør dette, gør sig skyldig i salg af nådegave, eller simoni. Hvis en handling er åndelig i ordets sidstnævnte betydning kan tjenesten sælges; derimod kan de åndelige værdier der skabes ved handlingen ikke sælges. Ifølge dette må læremesteren tage betaling for sit virke, men ikke for de åndelige værdier som han formidler. Med samme argument kan en lovkyndig som advokat i en sag tage betaling for et retfærdigt forsvar og en lovkyndig for sine gode råd, men en dommer kan ikke tage imod betaling for sin retfærdige dom.

Konklusionen er da følgende: læremesteren fortjener ikke alene hæder og respekt for den nytte der følger af filosofiens formidling; han fortjener tillige vederlag for det åndelige og legemlige arbejde som han udfører ved at formidle sin viden. Denne retfærdiggørelse af belønning kan ikke føres tilbage til Aristoteles. Den kan føres tilbage til Bibelen og kirkefædrene og bærer vidne om en ny synsvinkel, idet menneskelivets realiteter medførte uundgåelige kompromiser, uden at man ofrede hovedidealet.

Den tredje tradition stammer fra middelalderens kirkefædres og videnskabsmænds fortolkning af Matthæus 10.8–10. Her hedder det:

I har fået det for intet, giv det for intet! Skaf jer ikke guld eller sølv eller kobber i jeres bælt; ikke taske til rejsen, eller to kjortler, eller sko, eller stav; thi en arbejder er sin føde værd” (eller ifølge Lukas 10,7: sin løn).

Hovedregelen om *Scientia donum dei est unde vendi non potest* bygger på dette skriftsted, og grunden blev lagt af kirkefædrene. Vigtigst var kirke-

faderen Hieronymus' fortolkning, ifølge hvilken Kristi ord er henvendt til apostlene. De skal ikke prædike i håb om belønning. De har fået magten fra Gud uden betaling, og verdslig rigdom er unødvendig. Men selv i Matthæus' tekst aner man et kompromis. Kristus vidste at læremesterens lod var vanskelig, og han formildede sin lære med ordene "en arbejder er sin føde værd", eller "sin løn". Læremesteren havde således tilladelse til at tage imod føde og husly. Hieronymus stillede fattigdommens ideal over for nødvendigheden af et eksistensminimum. Og kirkefaderen Augustinus var enig med ham. Daglige fornødenheder er ikke udelukket, kun overflod. Lærens udvikling kan siges at være uafbrudt fra kirkefaderen Hieronymus til Johannes Teutonicus' *Glossa Ordinaria* fra første halvdel af det 13. århundrede, når der er tale om fortolkningen af Kristi ovennævnte ord.

I det foregående er advokater og deres tjenester blevet nævnt nogle gange. Da man i det 12. århundrede begyndte at beskæftige sig med romersk og kanonisk ret, stod de lovkyndige efter en pause på ny frem som advokater efter Romerrikets fald. Idet kirken befæstede sin stilling over for den verdslige magt, og dens indre struktur blev konsolideret, steg behovet for lovkyndige mænd. Samme udvikling fandt også sted inden for det verdslige samfund, kongemagten og staten blev styrket. Med denne udvikling blev der brug for lærde inden for verdslig ret, og de første lærde lægmænd kom frem. Da kirken begyndte at modsætte sig sine tjeneres deltagelse i verdslig virksomhed, virkede det som et yderligere bidrag til denne udvikling. Det kender vi fra Islands historie. Ærkebiskoppen, der havde sit sæde i Nidaros i Norge, forbød i 1173 præsterne at udføre kirkelige handlinger hvis de havde begået drab. Han forbød præsterne at påtage sig søgsmål mod vederlag. De måtte føre sager for affældige slægtninge, for faderløse børn, for kvinder der både var forsvarsløse og fattige og for Guds skyld. Præster skulle nyde særlig beskyttelse.¹² I året 1189 forbød paven præster og gejstlige i Norge at bære våben,¹³ og det samme gjorde ærkebiskoppen i Island, foruden at han bød at de kun måtte påtage sig sager hvor der ikke var brug for våben.¹⁴ Ærkebiskoppen understregede forbuddet mod at gejstlige påtog sig søgsmål og forbød dem desuden at vie goder.¹⁵ I den kristne verden var det en almindelig årsag til klager at præsterne beskæftigede sig med juridiske spørgsmål,

¹² *Diplomatarium Islandicum* (D.I.) I, s. 218, jfr. s. 222.

¹³ *D.I.* I, s. 283–284.

¹⁴ *D.I.* I, s. 284–289, især 288–289.

¹⁵ *D.I.* I, s. 289–290, jfr. fn. 2.

men forsømte teologien og at guds frygten måtte vige for håbet om verdslig fortjeneste.

Dommere havde man haft i umindelige tider, men som før nævnt tog advokatstanden sine første skridt i Europa efter Romerrigets fald. Lovgivningen blev stadig mere kompliceret, og man lagde stadig større vægt på formen, idet formen havde afløst en hæmningsløs selvtægt. Proceduren drejede sig først og fremmest om korrekt sprogbrug, og så var det nærliggende at den udviklede sig til systematisk brug af kneb som advokaterne brugte til begge sider. Ordene havde snart større indflydelse på dommeren end sagens kendsgerninger. I den tids litteratur spillede satiren en fremtrædende rolle, og de lovkyndige var en yndet skydeskive, ikke mindst den korrupte dommer og den tungerappe advokat. Dommeren sælger retfærdigheden, advokaten sælger sine talenter og den viden som Gud har givet for at fremme retfærdigheden, men ikke grådigheden. Den korrupte advokat sælger sin tunge, men dommeren sælger selve retfærdigheden. Advokaterne kommer ind på et sidespor i jagten på penge, de forfalsker lovens bogstav, de kysser guld, de sælger deres læber, de elsker den rige som en forstandig mand elsker sit frodige frugttræ. Sådan så højmiddelalderens satirikere på advokatstanden som var ved at få indflydelse i samfundet.¹⁶

Kort sammenfatning af det forudgående

Viden er en gave fra Gud og kan ikke sælges. Den der formidler viden må tage imod gaver. Men i middelalderens stadig flere katedralskoler og universiteter var dette bare ikke realistisk. Enten måtte læremestrene have en eller anden form for løn til deres underhold og så formidle deres viden gratis, eller også måtte de have betaling fra dem der fik undervisningen, dog således at de fattige studenter var fritaget for betaling, eller den skulle fordeles blandt studenterne alt efter den enkeltes økonomiske forhold. Samtidig søgte man at skelne mellem den egentlige viden der ikke måtte sælges og det arbejde som det kostede at skaffe sig viden og formidle den. Viden i sig selv kunne ikke vurderes i penge, kun arbejdet, og her skulle lønnen kun tage sigte på det nødtørftigste. Kritikken mod dommere og advokater var i overensstemmelse med dette.

¹⁶ John A. Yunck, *The Lineage of Lady Meed. The Development of Medieval Venality Satire*. Notre Dame, Ind. 1963, s. 143 ff.

En sådan distinktion er måske fremmed for det moderne menneske. Den er heller ikke særlig klar, men så vidt jeg kan se, minder den om filosoffen John Rawls' teorier – *A Theory of Justice*.¹⁷ Her hævder han at ingen har fortjent de talenter som han har fået og har derfor ikke fortjent den indkomst som de medfører. Menneskenes talenter er derfor til en vis grad menneskehedens fælleseje, selv om ordet eje ikke her er brugt i egentlig ejendomsretlig forstand. Middelaldermennesket ville nok have sagt at talenterne var en gave fra Gud, og det som man har fået for intet, skal man give for intet.

III

Men jeg nævnte Njals saga, hvor Eyjólfur Bölverkssons handling skildres som umoralsk. Og så er spørgsmålet: kendte Njals sagas forfatter denne diskussion og den idéverden der er blevet skildret her? Der er ingen grund til at tro andet.

Gottfredus af Trano's, Raymond af Pennaforte's og Sinibaldus Fliscus', senere pave Innocent den Fjerdes, skrifter fandtes med sikkerhed på biskops-sædernes biblioteker. Artikler fra Gottfredus' skrifter er oversat i Hauksbog.¹⁸ Det er derimod tvivlsomt om Johannes Teutonicus' skrifter som jeg hovedsagelig har henvist til har været i islendingenes eje. På Hólar biskopssædes bibliotek findes der, som før nævnt, ifølge en fortegnelse fra 1396, et skrift med titelen *Casus Johannis*, som måske kunne være et uddrag af *Glossa Ordinaria* eller andre af hans skrifter, men der kan ikke med bestemthed siges noget om det.¹⁹

Det ser ud til at de idéer som bl.a. kommer til udtryk i disse skrifter i nogen grad genlyder i førnævnte kapitel af Njals saga. Eyjólfur Bölverksson er pengegrisk. Han påtager sig ikke at forsvare en god sag, men en dårlig sag da han, denne rige mand, får tilbudt mange penge. Han havde først undslået sig.²⁰ Og han gør dette mod bedre vidende, idet han søger at skjule gaven.

¹⁷ John Rawls, *A Theory of Justice* [...] Oxford 1983, kap. 17, s. 100–108. Se endvidere Þorsteinn Gylfason, Hvað er réttlæti? (Hvad er retfærdighed?) *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags* 158 (1984), s. 202–204.

¹⁸ Et islandsk membranhåndskrift af broget indhold, skrevet af og for lovmanden Haukur Erlendsson d. 1334. Se nærmere Jakob Benediktsson, Hauksbók, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, sp. 250–251.

¹⁹ Se fodnote 4.

²⁰ Her må man huske at ildspåsættelse var en meget alvorlig forbrydelse som straffedes med fredløshed, jfr. *Grágás* I a (Konungsbók), s. 184 ff., II (Staðarhólsbók), s. 378.

Da han føler sig truet under retssagen, bruger han list og forsøger at forkludre sagen med formkneb, og da bemærker Flosi at han nu måske gør gengæld for ringen.²¹ Modstanderne giver siden råt for usødet. Derefter bliver Flosi og Eyjólfur beskyldt for at have bestukket domstolen, og sagen går til femteretten i overensstemmelse med det som Njáll havde foreslået, da han tog initiativet til oprettelsen af denne domstol som det før er berettet i sagaen.²²

²¹ Se Post o.fl., *The Medieval Heritage*, s. 219–221. Advokaters pligter, bl.a. til at tjene retfærdigheden, behandles af Thomas Aquinas i *Summa Theologica* II, 2, Questio 71. Advokaters honorar behandles specielt i Questio 71, Art IV.

I Njalssaga, kap. 141, skildres begivenheden således: Efter at sagerne var blevet tillyst mod mordbrænderne gik folk hjem til deres boder, og siden hedder det: "Eyjólf Bølverksen gik med Flosi til hans bod; de gik øster om boden. Flosi sagde til Eyjólf: 'Ser du nogen værn i disse sager?' 'Ingen,' svarede Eyjólf, 'Hvad skal vi da gøre?' sagde Flosi. 'Et råd skal jeg give dig,' sagde Eyjólf, 'du skal afhænde dit godord og overdrage det til din broder Thorgeir, men give dig selv i tinglag med Askel Gode Thorkelsen nord fra Reykjadal. Når de ikke ved dette, da kunne det vel blive dem til men; thi de vil sagsøge i østfjerdingernes ret, i steden for det skulle ske i nordlændingernes; dette vil de uden tvivl fejle i, og da er der en femteretssag imod dem, når de sagsøger i en anden ret, end de skulle; og vi skal da anlægge sag imod dem, dog kun som den sidste tilflugt.' Flosi sagde: 'Måske vi nu får gengæld for ringen.' 'Det ved jeg ikke,' sagde Eyjólf; 'men jeg skal yde Eder en så god hjælp, at alle folk skal tilstå, der ingen større er at vente. Lad os nu sende bud efter Askel, og Thorgeir skal straks komme til dig og have en mand med sig.' Kort efter kom Þorgeir did, og han overtog høvding-skabet. Så kom også Áskell did, og Flosi gav sig i tinglag med ham. Dette kom ikke til flere mænds kundskab end deres." Einar Ól. Sveinsson (red.) *Brennu-Njáls saga*. Reykjavík 1954. (*Íslensk fornrit XII*. Denne udgave citeres herefter.)

²² Da Eyjólfurs list ser ud til at ville lykkes, og brandsagens anklagere vil blive sagsøgt i femteretten for den fejltagelse at sagsøge i en forkert ret, bliver der sendt bud til Þórhallur Ásgrímsson for at bede om hans bistand. Han råder til at man sagsøger Flosi og Eyjólfur for at de har bestukket retten og skal dømmes til fredløshed. Et sendebud kommer med denne besked til Mördur Valgarðsson og Ásgrímur Elliðagrímsson. De gik siden til Lovbjerget og Mördur sagsøgte Flosi med følgende ord "[...] at jeg stævner Flose Thordsen, fordi han gav Eyjólf Bølverksen her på tinget penge for at hjælpe sig og nedlægger jeg påstand, at han skal være fredløs mand. [...]" På samme måde stævnede Mördur Eyjólfur Bólverksson, "fordi han havde taget imod penge og beholdt dem" [...]. Mördur sagde derimod at han ikke selv havde bestukket retten i denne sag. [...] Se kap. 144.

Ordene "har underkøbt retten" menes, ifølge udgiverens Einar Ólafur Sveinssons kommentar, at betyde at man har bestukket dommerne, jfr. *Brennu-Njáls saga*, s. 395, fn 1, og derfor er her tale om en misforståelse fra *Njals sagas* forfatters side, idet Eyjólfurs "honorar" er fuldt ud lovligt.

I sagaens kap. 97 berettes der om Njáls initiativ til oprettelsen af femteretten (der dog ikke er troværdig). I denne ret skulle bl.a. behandles sager "om nogen byder eller tager penge for at bestikke retten." I Grágás (Ia, s. 77) berettes der bl.a. om sager i femteretten "[...] eller de pengetilbud (féboð) der gives her og de pengemodtagelser (fétökur) der finder sted her, eller om mænd kræver penge ind her [...]." Sagaens udgiver, Einar Ól. Sveinssons

Det ender med at sagen bliver forkludret, retsmødet bliver et våbenmøde og det udvikler sig til en blodig kamp mellem tingets medlemmer. Eyjólfur bliver dræbt og han bliver dømt ugyldig for uretfærdighed og misforhold.

Forfatteren har bragt det 12. og 13. århundredes juristers, moralisters og teologers budskab til islændingene.

Overs.: Ingibjörg Johannesen

kommentar til dette lyder sådan: "Forfatteren forstår ordene "féboð" og "fétökur" således at der er tale om pengegaver for bstanden, hermed Eyjólfurs honorar for proceduren (kap. 144), men det er en misforståelse, idet der er tale om bestikkelse til dommerne. Jfr. *Brennu-Njáls saga*, s. 244, fn. 3.

Hvis de passager af sagaen, der er gengivet her lægges til grund, kan man ikke forstå ordene anderledes end de lyder, således at der er tale vederlag for bistand i retten – eller det der nu kaldes honorar for forsvaret. Det må være det som Þórhallur Ásgrímsson mener, da han siger at de har "underkøbt retten". Der tales her med andre ord om sagens behandling som en helhed. I *Njáls saga* og *Grágás* går man så vidt at man påtaler al modtagelse af honorar for bistand, men så vidt gik middelalderens moralister i almindelighed ikke. På den anden side kan man sige at enhver form for pengegaver, ikke mindst hvis det er en sag der står dårligt og betalingen er rigelig, kan have uønsket indflydelse, idet der er fare for at det så ikke længere drejer sig om retfærdighed, men om penge. Når det kommer dertil, kan det meget let føre til uretfærdighed og misforhold, sådan som det er tilfældet i brandsagen. Dette havde moralisterne drøftet frem og tilbage, og kernen i disse drøftelser kommer særdeles klart til udtryk hos en af *Njáls sagas* forfatters samtidige, Thomas Aquinas i *Summa Theologica* II, 2 Questio 71, jfr. især Art. III som der før er blevet henvist til.

Alle anførte citater fra *Njáls saga* er i N. M. Petersens oversættelse fra *Islandske sagaer*. Danmark 1998.